

Мария Маринова

БРОНЗОВИ РИТУАЛНИ СЪДОВЕ ОТ ДИНАСТИИТЕ ШАН И ДЖОУ

У всички култури бронзът е бил първият смесен метал, който поради своята твърдост и устойчивост на корозия се е употребявал за изработката на оръжия и необходими в ежедневието предмети. На територията на Европа бронзовите предмети са били най-често използвани за селскостопански и военни цели. Въпреки, че изследванията на съвременната палеоетнография потвърждават аксиологическото значение на бронзовата сплав в този ареал още през първите хилядолетия преди новата ера, ритуалната роля на бронза е особено силно подчертана в централноазиатските земи. Китай започва да използва бронзови предмети още преди четири хиляди години в периода на културата Луншан, но употребата на бронзови церемониални съдове достига своя апогей през династиите Шан и Джоу (XVI – VIII в. пр. н. е), като най-старите открити досега находки са на възраст от 3200 години.

Бронзът е сплав от мед, малък процент калай и олово, с по-ниска точка на топене (между 700 и 900 градуса) от чистата мед и по-висока степен на твърдост. При отливане произвежда минимално количество въздушни мехурчета и има максимална летливост, което позволява изработката на устойчиви на напукване и чупене предмети с остри като бръснач ръбове или изящна декорация. В продължение на почти две хиляди години от XVII в. пр. н. е. до династия Хан (206 г. пр. н. е. – 200 г. н. е.), китайците използвали този рядък и ценен метал за изработването на огромно количество ритуални съдове, музикални инструменти и оръжия, при което част от бронзовите кинжали и брадви също са притежавали сакрален характер като символи на небесната власт на управляващия¹.

Бронзовите изделия притежават огромно значение не само като артефакти на материалната култура, но също така и поради своята

централна роля в религиозната фондация на династия Шан (XVI – XI в. пр. н. е.). Спиритичните практики на хората от този период произлизали от вярванията, че духовете на предците в отвъдния свят управляват щастieto на земните хора. Подходящата погребална церемония и съхраняването на тленните останки са били ключа към трансформирането и умилюствяването на някой уважаван старейшина в почитан и мощен прародител. Този обряд обикновено е бил последван от пет-ритуален цикъл за поддържане на хармонията и призоваване на праотеческата мъдрост и нейната намеса в човешките дела, извършван през десет дена.

Надписите върху гадателни кости доказват, че по времето на династия Шан също така са били принасяни жертви на широк кръг от природни сили и феномени, почитани като божества, и че жертвените церемонии в своята същност са били доста сложни и разнообразни. Съдовете, които управляващите или аристократите използвали по време на жертвоприношенията са били отливани от бронз и са се употребявали основно за съхраняване на зърнен алкохол, храна и вода. Дългите крака на някои от тях позволявали приготвянето на храна върху огън.

Ритуалните книги на древен Китай² детайлно описват кой и в какво количество е бил упълномощен да използва различните видове свещени съдове. Първите научни изследвания и класификация на бронза от династията Шан и Джоу са направени едва през династия Сун (960 - 1279 г.), когато всеки от типове е придобил своето научно название.

Бронзовата епоха в Китай ни е оставила огромни количества ритуални съдове, като най-големият открит досега е с тегло 875 кг, а само в една императорска гробница са били открити над 1600 кг бронзови предмети – концентрация, която надхвърля всичко срещано дотогава в древния свят и е ясен индикатор за едно организирано, стратифицирано и сложно общество.

Още преди четири хиляди години в Китай са съществували маломасштабни металолеярски занаяти, които към 1500 г. пр. н. е., вероятно във връзка с господството на Шан, прерастнали в широкомасштабна индустрия в средната равнина на Жълтата река. В бронзовото леярство се инвестирали огромни количества труд и ресурси от страна на

царуващата династия, за разлика от широкомащабната архитектура и каменни конструкции, които били популярни по това време в Месопотамия, Средиземноморието и Египет.

Според традиционни текстове от времето на Джоу, гр. Анян в северната провинция Хънан е бил доминиращата столица на династия Шан. В него са открити голям брой царски гробници, включително и такива, съдържащи колесници и стотици животински и човешки жертви, погребвани заедно с мъртвия. Анян е бил ритуална столица на последните девет императора от династия Шан, като се започне от У Дин (1200 – 1181 г. пр. н. е.) до Ди Син (1085 – 1045 г. пр. н. е.). Проучванията на археолозите от 1980 г. насам доказват, че Анян е бил само един от цяла мрежа бронзово-леярски центрове в централната Китайска равнина. Други такива бяха наскоро открити по поречието на р. Яндзъ, в южната част на пров. Хъбей и в северната част на пров. Хунан. В Чъндуската равнина в пров. Съчуан разкопките са разкрили бронзови глави и маски, които макар че стилистично се отличават от повечето северни градове като Анян, доказват съществуването на културни контакти по поречието на р. Яндзъ.

За нуждите на широкомащабната бронзова промишленост е била нужна добре развита и сигурна транспортна мрежа. Алуминиевата руда е идвала от долината на Жълтата река, а медта от юг и югозапад. Оловото, също част от бронзовата смес на Шан, е идвало от най-различни източници според изотопните анализи. Учените предполагат възможна връзка между честите войни и осигуряването на рудни доставки. Въпреки това все още няма доказателства, които по убедителен начин да свързват бронза на Шан с кокретни мини.

Съдовете за храна от династиите Шан и Джоу се делят на два основни типа, отразени в традиционното разделение и баланс между „фан“ (зърнени и нишестени храни) и „цай“ (зеленчуци и месо). Те са били изработвани от най-разнообразни материали: керамика, лак, кратуни, дърво, слонова кост, но бронзът е бил „запазена марка“ за житните храни и напитки. През периодите на Шан и ранен Джоу, съдовете за сервиране на месо са били изработвани от дърво, ратан или керамика, но не и от бронз. Това не е било въпрос на технология или възможност за отливане, а по-скоро принципно решение, което някои изследователи свързват с традиционната китайска класификация на петте елемента: метал, дърво, вода, огън и земя. До епохата на Воюващите царства, огънят и металът са били разглеждани като антаго-

нистични, а земята и металът като хармонични елементи, така че месото, сготвено на огън не би могло да бъде сервирано в метал, но зърното би могло. Дихотомията също така би могла да бъде и основана на класов принцип: не-елитарните гробове от Джоу съдържат множество керамични съдове за зърно, напитки и месо, което подсказва, че бронзът най-вероятно е бил на разположение само за елита.

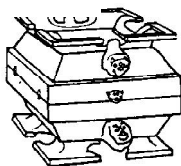
Ритуалните съдове от периодите Шан и Джоу са твърде разнообразни по форма и предназначение, и в пълна степен демонстрират богатото въображение и творческо съзнание на китайците в древността. От циркулиращите в употреба около дваисет основни вида, ще споменем бегло само най-представителните типове.

Триножникът **gun (ding)** още през периода Ян Шао (XXIV – XXI в. пр. н. е.) се е изработвал от глина, а по време на династия Ся (XXI – XVI в. пр. н. е.) е започнало отливането му от бронз (Фиг. 1). **Дин** е имал най-често кръгла форма, три крака и две уши, които са служели като дръжки. Въпреки че най-често срещаният представител от този тип е с три крака, в древността са били разпространени и множество негови разновидности с по четири крака: *fangding* – квадратен четириножник, *li-ding* – комбинация между *ли* и *gun*, *pianzu ding* – четириножник с плоски крака, който е бил в употреба единствено през епоха Шан и др. Днес триножниците все още могат да се срещнат, най-често в храмовете, като контейнери за изгаряне на благовония.

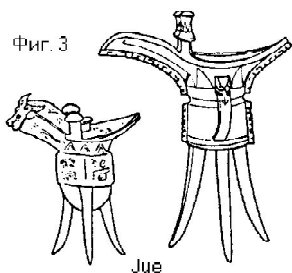
Ритуалният съд **gu (gu)**, появил се през ранен Джоу и излязъл от употреба след периода Воюващи царства (475 – 221 г. пр.н.е.) е бил използван за съхраняване на зърно. Формата му е квадратна или правоъгълна, като капакът и долната част са симетрични и взаимно се прихлупват (Фиг. 2). Йероглифът, с който се изписва името на съда, посочва, че в него е имало част, изработена от бамбук, но конкретно за този модел съдове съществуват множество различни йероглифи.

Фиг. 2 Gu

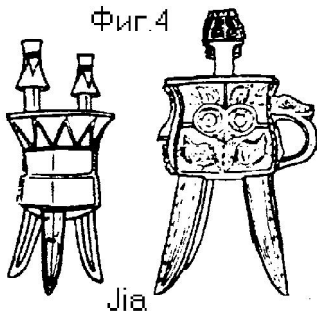

Фиг. 3

Jue

Фиг. 4

Jia

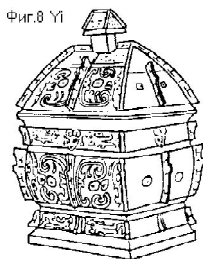
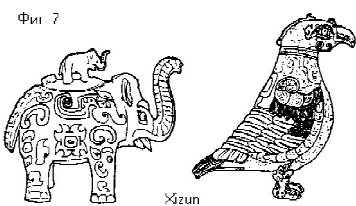
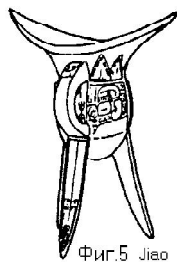
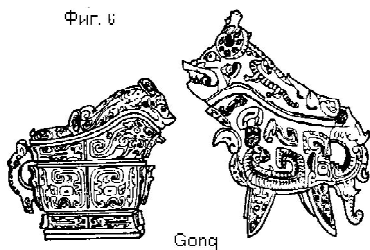
Голяма част от бронзовите съдове са били специално предназначени за вино и алкохол. Често пъти, когато домакиният посрещал своите гости, според съществуващата по онова време ритуална система, поднасял виното в *гзюе (jue)* – дълбок съд с плоско, а в по-късния период и овално дъно, чийто дизайн е бил специално предназначен за загряване на виното, което личи и от дългите крака на съда (Фиг. 3). По време на жертвените церемонии често е бил използван и *гзя (jia)*, който по форма наподобява *гзюе*, но е сравнително по-голям (Фиг. 4).

Триножникът *гзяо (jiao)* е бил предназначен за пиене на вино, затова, макар и да прилича на гореописаните съдове, за разлика от тях няма чучур, а двата края са издължени и заострени, с което наподобяват опашка на птица. (Фиг. 5)

Гун (gong) е бил съд с двойна функция – използвал се е както за наливане на вино, така и за пиене. В древността е имало няколко разновидности на този съд, със или без крака, плитки или дълбоки, но винаги с капак във формата на глава на бик (Фиг. 6).

Особен тип сред бронзовите съдове е *сигзун (xizun)*, който също се е изработвал във формата на различни видове птици или животни: бухал, слон, тигър, бик или друго жертвено животно (Фиг. 7).

В манастирите от времето на Шан и Джоу често се е срещал и квадратният съд *И (Yi)*, който също се е използвал за съхраняване на вино (Фиг. 8).

Декорация и надписи

Според популярното научно мнение, част от бронзовите предмети от първите династии са възникнали в резултат на модификацията на съществуващите през неолита керамични съдове, докато други са преминали през процес на еволюция на бамбукови, каменни или костни съдове и битови предмети. Както за прототипните, така и за по-късните форми е характерна изящната орнаментация. Най-често срещаният декоративен елемент е спиралата³, наричана още „гръмовиден“ или „гънковиден“ мотив върху керамичните и нефритените съдове. По времето на Ин Шан (прибл. 1324 – 1066 г. пр. н. е.), спиралата се е трансформирала като декорация както върху бронза, така и върху други предмети от костен материал (рога, бивни, слонова кост) и бяла керамика.

През втората половина на династия Шан започват все повече да се налагат зооморфните мотиви с птици, тигри, цикади и др. В праисторическите легенди с тигър, кон и облак са били обозначавани видните родови членове, затова произхода на тези символи може да бъде

потърсен в тотемната система. Още най-ранните представители носят типичната шарка *taotie*, която представлява стилизиран образ на не-наситно чудовище или дракон. По-късните разновидности карат учените да определят този десен като предшественик на по-изящните и „дружелюбни“ дракони в китайското изобразително изкуство. Тук следва да отбележим, че човешките лица и фигури се срещат твърде рядко върху бронзовите съдове от древен Китай.

След периода на Западен Джоу (1066 – 771 г. пр. н. е.) постепенно започват да се налагат мотивите с птици, като принципът на симетрия остава запазен. Към средата и края на Западен Джоу вълнистите линии, верижните плетеници и рибните люспи в по-голямата си част изместват изображенията на животни като обект на декорация. На този етап принципът на симетрия започва да се нарушава и се заменя с обръчовидни или верижни мотиви, които обкръжават тялото на съда.

През династия Джоу бронзовото изкуство претърпява слабо развитие и като цяло в голяма степен имитира постиженията на майсторите от Ин Шан. След средата на Западен Джоу, цялостната украса постепенно става все по-оскъдна, а мотивите по ръбовете на съдовете изчезват. Гравиранияте линейни мотиви от по-ранните периоди с течение на времето преминават към по-дълбок релеф и достигат до инкрустиран дизайн. За украса на съдовете освен инкрустация на тюркоази, мед и сребро се развило изкуството за инкрустация на матирано злато, а също и на нефрити в златен обков. Обектите на инкрустация най-често били животни, в комбинация с взаимно преплитачи се сложни геометрични форми, съставени от прави, диагонални или извити линии.

Чак в началото на периода на Воюващите царства декорацията и надписите върху бронзовите съдове претърпяват силна трансформация, като изследователите посочват за основни причини на тази еволюция самобитното развитие на изкуството, от една страна, и влиянието на бурните исторически процеси върху него, от друга.

Изследванията на палеархолозите дават сведения, че изкуството на Шан и Джоу е било издигнато на едно твърде високо ниво, благодарение на занаятчийския труд на робите, задоволяващи естетическите страсти на висшите благороднически кръгове. Според мнението на китайските историци още по времето на Ин Шан са съществували професионални прослойки, които са били освободени от физически труд, а се занимавали изцяло с изобретяването на дизайни. Именно поради

тази причина може да се говори за отделяне на изкуството от труда в Китай още в средата на второто хилядолетие преди новата ера и превръщането му в професия за тясно специализиран кръг от хора, както и предназначено за елита оттам насетне.

Още през династия Шан, а по-късно и по времето на Джоу е съществувала засилваща се тенденция да се отливат съдове с надписи, които отбелязвали нечие благородно деяние, получаване на почетно отличие от императора, назначаване на чиновническа длъжност, уреждане на договор, създаване на нова скулптура, полагане на клетва или някое друго по-значимо събитие. Днес тези съдове дават ценна историческа информация на археолозите за съществуващите социални и битови условия на живот по онова време.

За отливането на бронзовите съдове са били използвани керамични кальпи, които оформяли съда отвън и отвътре с изключителна прецизност. В западна Азия, още преди средата на третото хилядолетие преди новата ера шумерите вече са познавали техниката за отливане на бронзови съдове с помощта на восък. Затова може да се каже, че бронзовата ера в Китай е започнала сравнително късно, но технологията за отливане на бронз чрез използване на керамични форми е била наследена от уникалните методи за направа на керамични съдове през неолитния период, които в Китай са се развивали самостоятелно.

Надписите върху бронзовите ритуални съдове засега са една все още ненапълно разкрита съкровищница от информация за древен Китай. Дори и върху намерените досега артефакти, част от текстовете остават неразчетени и очакват по-задълбочено изследване.

Днес красотата на древното бронзово изкуство може да бъде открита върху съдовете за жертвоприношения и изгаряне на благования в храмовете, върху статуите в манастирите или върху декоративните предмети по домовете. Свободното приложение на традиционната декорация, заимствана от бронзовите съдове, се е превърнало в неделим елемент от съвременната архитектура, облекло и мебелен дизайн. По този начин великолепието и изяществото на древен Китай продължават да съществуват и внасят красота в живота на днешните и бъдещи поколения.

БЕЛЕЖКИ

¹ Бронзът рядко е бил използван за селскостопански цели, повечето оръдия на труда са се изработвали от дърво, камък, кости и миди. Учени предполагат, че практиката кората на дърветата рутинно да бъде обелвана в годината преди поваляването им, е наложена от липсата на сечива с метални ръбове, които да могат да режат живо дърво.

² Liji („Книга за церемониите“) е един от четирите сборника с трактати, засягащи ритуалите на династия Джоу, с последна редакция е от времето на династия Хан. Три от тези сборника са включени в състава на Конфуцианския канон: Liji, Yili и Zhouli. Четвъртият, Da Dai Liji, е оцелял само фрагментарно и векове наред е бил почти забравен.

³ Интересно е да отбележим, че спиралата е най-често срещаният орнамент за декорация и на територията на Европа.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Chang, Renxia.** Zhongguo gudian yishu. Shanghai, 1955
2. **Wang, Jianhui.** Zhongguo wenhua zhishi jinghua. Hubei chubanshe, 1989
3. Shanghai guji chubanshe. Gudai yishu sanbai ti. Shanghai, 1989
4. **Jin, Kaishi,** Wang Yuezhou. Zhongguo shufa wenhua daguan. Beijing daxue chubanshe, 1995
5. He Jiuying, Hu Shuangbao, Zhang Meng. Zhongguo hanzi wenhua da guan. Beijing, 2002